

Niederreiter Zoltán (1977) assziriológus, régész, történész, az ELTE BTK egyetemi tanársegéde (PhD). Kutatósi témája az újasszír és az újbabilóni kultúra.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *A „csillagírás” szimbolikája. Az udvari költészet és művészet jelképeinek szerepe a Szargonida-kori királyi ideológia szolgálatában* (2006/3–4).

A skorpió szerepe a Szargonida-kori udvari világban

Egy pecsételő (BM 2002-5-15, 1) ábrázolásának értelmezése

Niederreiter Zoltán

A tanulmány témája¹ egy kalcedonpecsételő ábrázolása, amelynek értelmezése által új szemszögből próbálom vizsgálni az asszír Udvar működését és az udvari művészetet. Célom választ adni arra, hogy a palota számára készített kistárgy ábrázolása milyen előképek alapján készült el, és magának a pecsételőnek mi volt a rendeltetése. Mindmáig kérdés, hogy az asszír udvari művészet kiterjedését, hatását milyen szférában azonosíthatjuk.

A választott pecsételő képmezőjére vésett jelenet és a rendelkezésre álló korabeli források vizsgálatával azonosítható az udvari műhely tevékenysége és az udvari írásbeliség szerepe. A pecsételő ábrázolás nem pusztán dekoratív hatást tükröz, hanem a palota egy meghatározott részének tevékenységét jelölte. A jelenet lényege pedig az irodalmi szövegek és az udvari élethez kötődő kultuszok alapján válik értelmezhetővé.

Egy újasszír kalcedonpecsételő ábrázolásának bemutatása

A BM 2002-5-15, 1-es leltári számú kalcedonpecsételőt a British Museum vásárolta egy 2002-es londoni árverésen. A 3–5000 angol fontra becsült tárgy lelőhelye, tulajdonosa ismeretlen (1. kép).² A pecsételő képmezőjét egy koncentrikusan elhelyezkedő szalagfonat veszi körül, ebben egy háromalakos kompozíció helyezkedik el, melyet felülről a skorpió alakja zár le. A központi figura az asszír király, aki mögött egy királyné, a két alak előtt pedig egy istennő trónon ülő képmása látható, mely oroszlán hátán helyezkedik el.

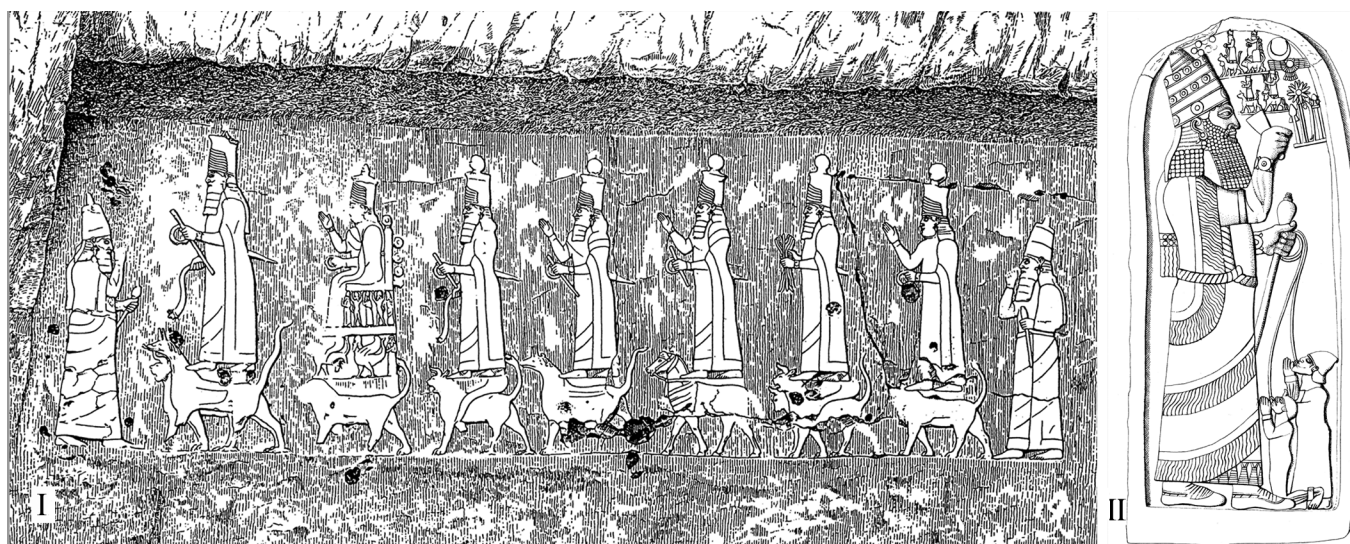

1. kép. A BM 2002-5-15, 1-es kalcedonpecsételő képmezőjén szereplő ábrázolás

Az ábrázolás a kor legfejlettebb, ún. modellált stílusú díszítésével készült, melynek fő jellegzetességeit az alakok vágókoronggal kialakított plasztikus hatású részletei, illetve a gömbfúróval készült dekoratív elemek jelentik. A pecsételő korát a választott téma, az ábrázolt alakok kiképzése és részleteik alapján az i. e. 7. század első harmadára, Szín-ahhé-eriba (704–681) és Assur-ah-iddina (680–669) korára lehet keltezni. Bár a tárgy lelőhelye ismeretlen, feliratot sem véstek rá, az ábrázolás további vizsgálatával magyarázatot kaphatunk a kompozíció lényegére, és megérthetjük az újasszír stílus képi világának főbb jellegzetességeit.

A képmező központi helyét elfoglaló király jellegzetes testtartása és ruházata alapján párhuzamba állítható a két említett asszír uralkodó szobrászati alkotásokról ismert képmásával, a maltai szikladomborművel (2. kép: I) és a zircirli sztélével (2. kép: II).

A maltai szikladomborművön a király két alakja keretezi az istenek processzióját, míg a zircirli sztélé fő képmezőjén, bár két legyőzött ellenség térdel az uralkodó lábai előtt (akiket orr-

2. kép. I – a maltai szikladombormű egyik panele (Thureau-Dangin 1924, 187 nyomán);
II – a zincirli sztélé fő képmezője (Börker-Klähn 1982, II. no. 219 nyomán)

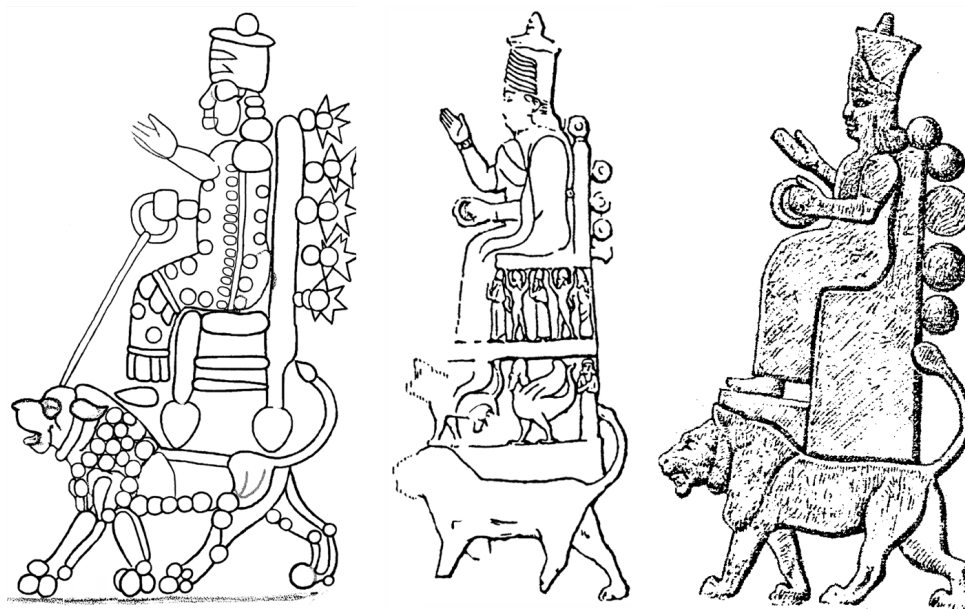
kötélen tart), a király testtartása, a jellegzetes kézmozdulat és az ünnepi ruházat ebben az esetben is egy kultikus esemény, szertartás aktusát emelik ki, amit a vele szemközt, a képmező felső részén szereplő istenszobrok és istenszimbólumok irányába végez el.

A pecsételőn az uralkodóval szemközt ábrázolt trónon ülő istennőt az attribútumok, a fejdísz, a trón hátlapján az isteni ragyogást jelölő csillagsor és az oroszlán alapján a ninivei Istár istennő alakjával azonosíthatjuk. A pecsételő ábrázolásához hasonlóan a maltai szikladomborművön és a zincirli sztélén az istennő azonos kiképzésű alakja, a számunkra csak ábrázolásokról ismert kultuszszobor képmása szerepel (3. kép).

A képmézón, a király mögött látható harmadik szereplő szintén az asszír udvarhoz kötődik. Az imádkozó nőalak a király hitvese, aki a 7. századi asszír királynék ábrázolásaival

mutat rokonságot. Bár kezében nem tart tárgyat, hiszen kezét az istennő felé imádkozás jeleként felemeli, a jellegzetes fejdísz (melynek mintázata városfalat vagy monumentális épület falát jeleníti meg),³ valamint ruházatának (rozettás díszítését gömbfúróval utánzó) részletei az asszír királyné-ábrázolások sajátja. Az asszír királyi hárem tagjai esetében az írott források alapján azonosítható az anyakirályné, a hitvesek körében pedig a királynék vagy a palota úrnői.⁴ A pecsételő képmezőjén ábrázolt jelenet utolsó szereplője pedig egy skorpíó, mely a jelenetet térkitöltő motívumként felülről zárja le.

A választott téma elárulja, hogy a pecsételő az udvari művészet alkotása. Fontosságát a királyi pár jelenléte, az istennő előtti hódolatuk, egyáltalán az ábrázolás kiképzésének színvonala egyértelművé teszi. A téma további vizsgálatát a korabeli anyagi kultúrából ismert pecsétlenyomatok teszik lehetővé.

3. kép. A ninivei Istár képmásának ábrázolásai

A vizsgált ábrázolás assuri és ninivei pecsétlenyomatokról ismert párhuzamai

Austin Henry Layard ninivei ásatása során öt pecsétlenyomat (4. kép: I–V), továbbá Walter Andrae assuri ásatása során egy olyan pecsétlenyomat került elő az Istár-templomból (4. kép: VI), melyek ábrázolásai a vizsgált témával mutatnak rokonságot.

Ezeket a leleteket a kutatások bullaként azonosítják, melyek papirusz, pergamen vagy különféle tárolóeszközök (faládák, nádkosarak vagy kerámiaedények) lezárását, tulajdonjelölését biztosították.⁵ A pecsételők elvesztek, a lenyomatok alapján használatuk korát és alkalmazási közegüket, a pecsételők tulajdonosának „mozgásterét” mégis azonosíthatjuk. Közülük ugyanazzal a pecsételővel nem készítettek két lenyomatot, de bizonyos, hogy az ábrázolások azonos előképet követnek. A képmező szerkezete, az alakok iránya, nagyobb méretű pecsételőkön a képmező keretező díszítő motívum éppúgy, mint az egyes szereplők kiképzésének hasonlósága egyaránt közös jellegzetességet mutat a példákon.

A lényeges különbséget az istennő alakja jelenti, hiszen két típust különíthetünk el. Bár mindkét alak oroszlán hátán helyezkedik el, az egyik egy trónon ül (a már látott ninivei Istár), viszont a másik álló helyzetben jelenik meg, és testét a csillagok alkotta fényesség, isteni sugárzás veszi körül (4. kép: II–VII). A kutatás Istár istennő ezen alakját egy másik asszír kultikus központjáról, Arbéláról elnevezve arbélai Istárral azonosítja.⁶

A vizsgált ábrázolást hordozó pecsétlenyomatok közül egy Ninivéből származó ún. textilbulla jelenti az egyetlen feliratos anyagot. A felirat dátumot közöl (681), és a lepecsételt bullával lezárt, hitelesített, tárolásra vagy szállításra szánt textilmennységet is megadja.⁷ A pecsételő ábrázolásának a korábbi kutatások csak egyes részleteit tudták azonosítani,⁸ és az alábbi rajzokat közölték a lenyomatról (4. kép: VII.a–b). Az ikonográfiai párhuzamok azonban egyértelművé teszik, hogy a pecsétlenyomaton is a vizsgált jelenet szerepel.

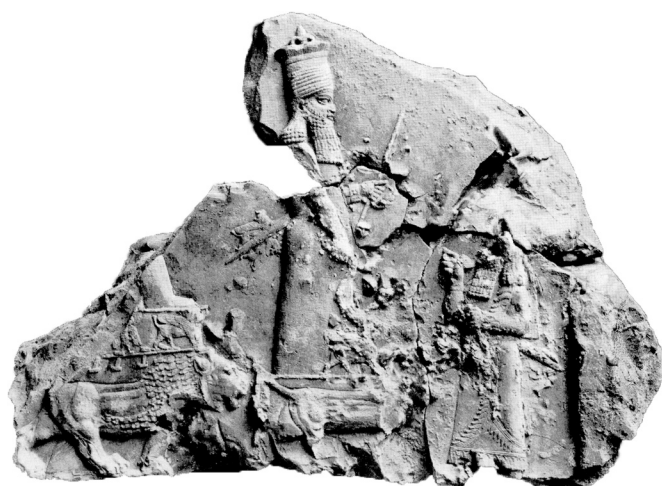
Vajon egy kultikus eseményt jelenítenek meg ezek a pecsétábrázolások, melyen a király és hitvese Istár istennő előtt hódol, szertartást végez el? A jelenetnek ennél több üzenete van, és a pecsételő szerepe meghatározó a palotában. A pecsételők alkalmazási közegét az Udvarhoz tartozó palotához és templomhoz köthetjük. A több példán feltűnő azonos ábrázolások kimagasló minősége, a következetesen másolt kompozíció sorozatgyártást, központi irányítás alatt álló műhelymunkát feltételez.

A pecsétábrázolások készítésének rekonstruálása az udvari források tükrében

A pecsételőkön azonosítható jelenet készítésének rekonstruálásakor felmerül a modell kérdése, a mintakönyvek azonosításának lehetősége, melyek sokszor a nagyművészet hatását igazolják, hiszen a Szargonida-kori sztélék és szikladomborművek lehetnének akár előképei is a kompozíciónak. Fontos azonban megjegyezni, hogy a nagyművészet központi alakja, gyakran kizárólagos szereplője a király. Ha az uralkodót ezen istennel, isteni párral vagy istenek processziójával szemközt

4. kép. I–V – Mitchell–Searight 2008, 102–103 no. 221, 222, 223a–b, 224 nyomán; VI – Klengel-Brandt 1994, 147 Abb. 1 nyomán; VII – a: Herboldt 1992, Taf. 14: 13 nyomán, b: Mitchell–Searight 2008, 47 no. 44 nyomán

5. kép. Egy assziri agyagkő domborműtöredék (Moortgat 1967, no. 281: 11 nyomán)

jelenítik meg, akkor a királyt egyedül, kísérete nélkül ábrázolták. Az uralkodó, aki az istenek ellátója és a szertartások végrehajtásáért felel, az ábrázolásokon közvetítőként, az istenségek előtt hódolva jelenik meg. Ezek a királyi képmások palotában, templomban vagy városkapuban felállított sztélékről, illetve döntően az utak mentén található szikladomborművekről ismertek.

A kompozíciók készítésekor feltételezhető, hogy „mintakönyveket” használva, az ábrázolási konvencióknak megfelelően készítik az egyes alakokat, a többalakos kompozícióknál pedig ezeket egymáshoz illesztik, kombinálják őket. A választott pecsételőknél a király és az istennő ezekkel a kanonizált alakokkal egyezik meg, de a királyt és isteneket megjelenítő nagyművészeti alkotásokon nem szerepel a palota úrnője és a skorpió. A kompozíció maga nem vezethető vissza egy nagyművészeti alkotásra.

Kevés olyan ábrázolást ismerünk, mint a képen látható Assurból előkerült lelet (5. kép), melyen az eddig vizsgált alakok másai jelennek meg.⁹ Részletgazdagság és művészi kidolgozás tekintetében valóban kiemelkedő színvonalú munka. Egy hordozható dombormű, melyen az ábrázolás minősége és kiképzése elárulja, hogy másolásra alkalmas. A domborművön a már ismert királyalak, a ninivei Istár,¹⁰ továbbá kettejük közt Assur, a főisten azonosítható.

A töredékes tárgyat eddig nem tudtam közvetlenül megvizsgálni, de a rendelkezésre álló fényképes dokumentáció¹¹ alap-

ján is bizonyos, hogy a király mögött még szerepel egy figura, melynek részlete, egy álló alak testének elülső kontúrvonala, a tárgy jobb oldali törésvonala előtti felület hosszúságában látható. A méret, az elhelyezés elárulja, hogy ez nem egy isten alakja. A két istennel szemben ábrázolt király mögött hitvese szerepel a kompozícióban.

E kompozíció esetében a „negyedik alak” jelenlétére nem ismerünk párhuzamot a korabeli nagyművészeti alkotások között, viszont két pecsétlenyomaton „négy alak” illetően elhelyezkedése, a két istenséggel szemben a királyi pár jelenik meg (6. kép: I–II). Kalhuban az Északnyugati palotának a háremhez tartozó HH-termében találták azt a két bullát, amelyeket felirattal, illetve régészeti kontextusuk alapján Szín-ahhé-eríba elődjének, II. Sarrukinnak (721–705) a korára keltezhetünk.¹² A két lenyomat nem ugyanazzal a pecsételővel készült, de kompozíciójuk megegyezik.¹³

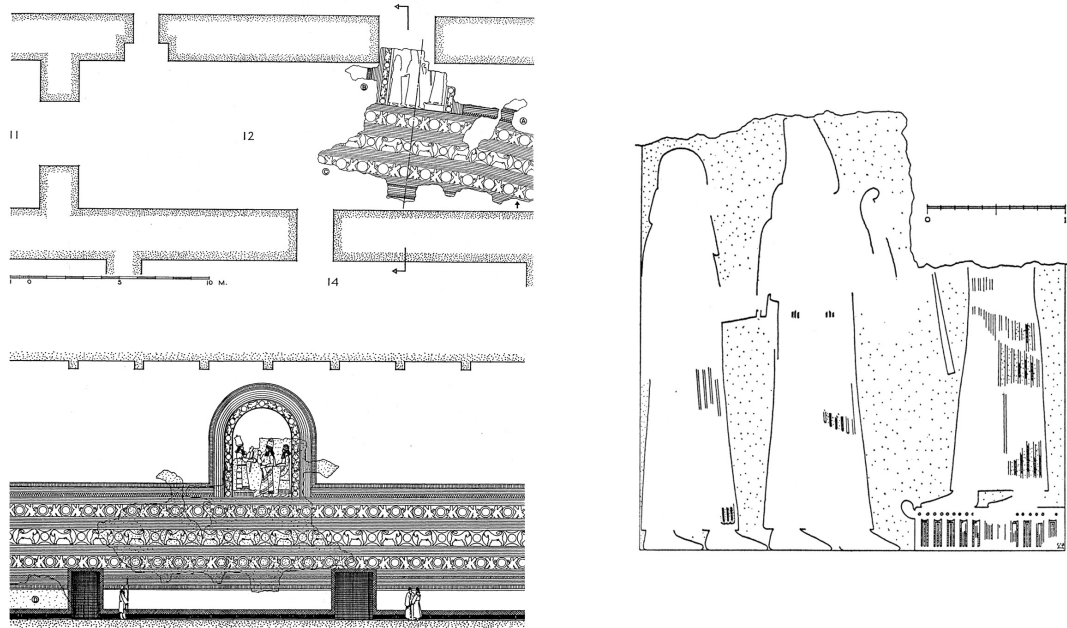
A királyi képmást központi alakjául választó művészetnek még egy kivételes példáját érdemes megemlíteni, melyet szintén II. Sarrukín korából ismerünk (7. kép). A király itt is egy istenséggel szemben szerepel, fontos azonban, hogy egy udvarnokával együtt jelenik meg. Bár az udvari művészethez kötődik ezen ábrázolás is, a királyi sztélékkel vagy szikladomborművekkel ellentétben egy belső, zárt szféráról beszélhetünk. Dúr-Sarrukín mesterséges teraszán a királyi palotát is magába foglaló monumentális épületegyüttes K-rezidenciájában, a 12-es helyiség nagyméretű falfestményéről ismert ábrázolás vélhetően az épület „igazgatóját” jeleníti meg az uralkodó mögött. Az ábrázoláson a király mint közvetítő szerepel isten és a királyi alattvaló között, mely az utóbbi kitérített szerepéről tanúskodik.

E példák esetében beszélhetünk az Udvaron belüli műhelyek sorozatgyártásáról, másolásról, vagy a meglévő alakok kompiálásáról az új környezetnek, pontosabban a megrendelői igényeknek megfelelően. E folyamat rekonstruálásakor az Udvar központi szerepe egyértelmű. A rendszerben a mesteremberek munkája és a megrendelők igénye mellett a Szargonida-kori szövegek elárulják, hogy az udvari írásbeliségnek, az udvari tudósoknak is meghatározó szerep jutott, hiszen az ábrázolásokat kísérő feliratoknak vagy magának a képi ábrázolásnak a kidolgozásában szerepet vállaltak, vagy éppen az új alkotásokért feleltek. Terveztek, felügyeltek és tudósítottak.

Szín-ahhé-eríba korából ismerünk olyan agyagtáblát,¹⁴ amely egy pecsételőre vésendő királyfelirat előre gyártott két szövegváltozatát tartalmazza. A felirat mintaként szolgált, hogy valamelyik változatot királyi pecsételőre vessék. Egy agyag-

6. kép. Két kalhúi bullán azonosítható pecsétlenyomat (Postgate 1973, Pl. 97 j. no. 260 és k. no. 257 nyomán)

7. kép. A K-rezidencia 12-es helyiségének falfestménye (Loud–Altman 1937, 86 fig. 12 és Pl. 88 nyomán)

tábla¹⁵ felirata a király, Szín-ahhé-eriba ábrázolásáról számol be, amint a sorstáblákat birtokló Assur és a többi istenség processziója előtt hódol.¹⁶ A szövegben az istenek képmását megalkotó király önmaga képmásának elkészítését és annak helyét is megemlíti. Hogy magát a jelenetet milyen képi hordozóra szánták, azt nem tudjuk megállapítani, de a felirat részletezi a jelenetet:

(1–5) A sorstáblákat...

(6) amelyeket Assur, az istenek királya a kezében tartva a [mellkasához] szorít.

(7) Az (isten) alakjának mása, külsejének illő másolata [legyen ábrázolva] rajta, (amint)

(8–9) a hatalmas Egek kötelékeit, az Igigi és Anunnaki istenek kötelét kezében szorítja.

(10–13) Szín-ahhé-eriba, a Mindenség királya, Asszíria királya, aki Assur, Anu, Szín, Samas, Adad, az Istenek Úrnője, (és) a Kidmuri-templomból Istár képmását elkészítette, (önmaga) képmását...

(14) Assur, az ura képmásával szemben felállította.

(George 1986, 133–134: Text B.)

Egy Szargonida-kori levélben egy írnok számol be az uralkodónak arról, hogy egy királyi képmás kivitelezését nem az általa felvázolt, megrajzolt tervnek megfelelően kezdték meg. Az aggódó, a királynak jelentő levél írója készitési problémákról számol be, és az eredeti modellhez, a megszokott mintához képest történt változást említi:

(a.1–2) A királynak, az urának a szolgád, Nabú-asaréd:

(11–13) Ezennel elküldtük a két királyi képmást a királynak.

(14–17) Én magam rajzoltam a királyi képmás vázlatát, majd ők... megmintázták.

(14–20) A királynak kellene (ezeket) megvizsgálnia, és amennyiben elfogadja, mi illően elkészítjük.

...

(b.2) A királyi képmásokat illetően, amelyeket készítenek...

(7–8) Ezekkel nem értek egyet, én nem így készíteném el.

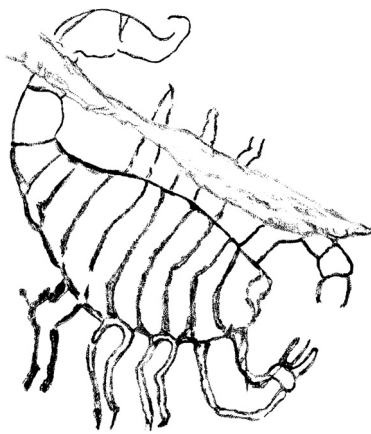
(9–11) Mondhatnék nekik bármit a készítésről, nem hallgatnának meg.

(Cole–Machinist 1998, 36–37 no. 34)

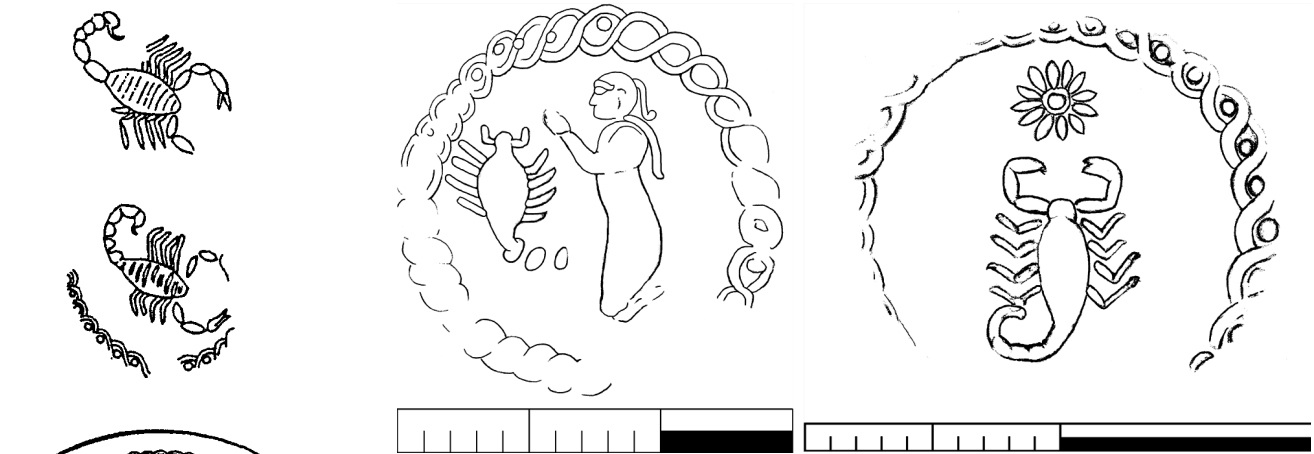
Skorpió a palota háremében

Az itt vizsgált pecsétábrázolások (1. és 4. kép) is egy jól átgondolt, azonos struktúrát feltételezünk, melynek az asszír palotában való helyét kell azonosítani, és az udvari, az irodalmi

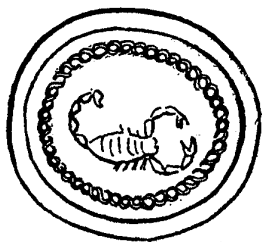
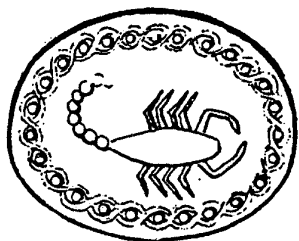
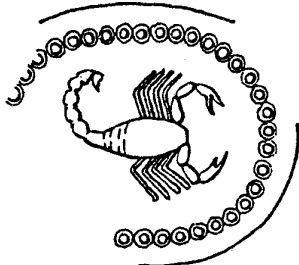
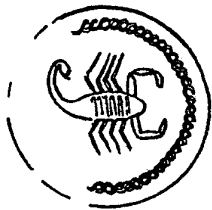
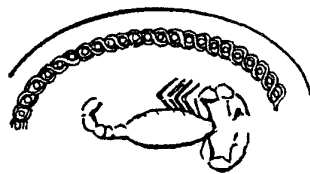
és tudományos szövegek, valamint tárgyi leletek alapján értelmezni lehet a jelenet lényegét. A király központi szerepe az ábrázolásokon egyértelmű, de a királyné és a skorpió teszi nyilvánvalóvá a tárgy alkalmazási közegét az Udvarban. A pecsételők a háremet, a hárem tagjainak tevékenységét, illetve tulajdonát jelölik. A Szargonida kori forrásokat vizsgálva kimutatható, hogy a skorpió emblemaként számos tárgyon azonosítható, gyakorlati szempontból tulajdonjelölő szimbólum, lényegében a háremhez tartozó gazdasági tevékenység, a palota egy belső részének mozgásterét jelöli. Ismerünk olyan tárgyakat a palotából, amelyekre a skorpió (8. kép) mellé a tárgy tulajdonosának névfeliratát is rávésték. Közülük mindegyik¹⁷ – a feliratok tanúbizonyossága szerint – királynék tulajdonát képezte:

8. kép. A skorpió Tasmétum-sarrat alabástrom amphoráján (Ass 185 – VA Ass 2255)

10. kép. I – az ND 808-as bulla három azonos pecsétlenyomata alapján készült rajz;
II – a 82-5-22, 40-es bulla pecsétlenyomatának rajza

9. kép. A skorpió ábrázolását hordozó ninivei pecsétlenyomatok (Mitchell–Searight 2008, 105–106 no. 230–233 nyomán)

Arany pecsételő (ND 1989/334 – IM 115644), Kalhu, Északnyugati palota, 3-as sír: *Hamá tulajdona, aki (IV.) Sulmánu-asarédunak, Assíria királyának palotaúrnője (és) (III.) Adad-nérári menyee.*

Elektrum kézitükör (ND 1989/194 – IM 115468), Kalhu, Északnyugati palota, 2-es sír: *Atalia tulajdona, aki (II.) Sarrukinnak, Assíria királyának palotaúrnője.*

Aranyphialé (ND 1989/4 – IM 105695), Kalhu, Északnyugati palota, 2-es sír: *Atalia tulajdona, aki (II.) Sarrukinnak, Assíria királyának palotaúrnője.*

Két alabástromamphora (Ass 185 – VA Ass 2255 és Ass 218 – EŞ 4622 vagy EŞ 6622), Assur, II. Assur-nászir-apli palotája: *Tasmétum-sarrat tulajdona, aki Szín-ahhé-eribának, Assíria királyának palotaúrnője.*

Ezek mellett azonosíthatjuk a felirat nélküli, csak a skorpió ábráját tartalmazó tárgyakat, melyek döntően női tevékenységhez kötődnek: arany karperec,¹⁸ *askos*,¹⁹ szemfesték keverésére alkalmas kagylók.²⁰ Ezeket a leleteket egyaránt a Szargonida-korban használták, a kalhui vagy az assuri palotából, valamelyik a kalhui Északnyugati palotában feltárt királynésírok egyikéből került elő.

Az udvari szférához köthető skorpióábrázolások előfordulása legnagyobb mennyiségben olyan pecsétlenyomatokról ismert, amelyek egyetlen ábráját vagy gyakran szalagfonattal körülvett főalakját a skorpió alkotja (9. kép). Ezek a 19. századi ninivei ásátások során kerültek felszínre (véltetően a palotában találták őket). Suzenne Herboldt 1992-es tanulmányában azonosított közülük 65 lenyomatot, mely a ninivei pecsétlenyomatokat számláló corpus 12 százalékát képviseli. Ez a királyi pecsétlenyomatok után a második legnagyobb együttest jelenti.²¹ A hozzájuk kötődő feliratok vizsgálatával Karen Radner bizonyította egy 2008-as tanulmányában,²² hogy ezek a táblák és bullák elsődlegesen textilkészítéshez és raktározáshoz kötődnek, és lényegében a háremnek a palotában vagy éppen a palotán kívül zajló gazdasági tevékenységét jelölik.

A vizsgált pecsétlenyomatokon (1. és 4. kép) a király és hitvese szerepel, és szintén a háremhez, a hárem tagjaihoz kapcsolódnak. Ezek megrendelője tehát az Udvaron belül e palotarész, illetve ennek tagjai. Számukra készülnek, ők használják. A feliratok egyértelműsítik, hogy a palotának e része önálló gazdasági egységet képviselt, az anyakirálynének saját udvartartása volt, a hárem földbirtokokat felügyelt, önálló adminisztrációt folytatott, és saját tisztviselői karral rendelkezett. Míg a király udvari tevékenységét, a királyi tulajdont az oroslán és a bika emblémája jelöli,²³ addig a hárem tevékenységét, tagjai tulajdonát a skorpió.

11. kép. Terrakotta, mázas terrakotta és ólomskorpiók töredékei az assuri Istár-templomból (Andrae 1935, Taf. 37 h–k és Taf. 44 a–f nyomán)

A skorpió, Ishara istennő szimbóluma

Az írott és képi források igazolják, hogy a skorpió Ishara istennőnek a szimbóluma, aki a termékenység, házasság és szülés istennője. A skorpió istenszimbólum tehát, apotropaikus motívum a mezopotámiai kultúrkörben. Az Északnyugati palotának a háremhez tartozó HH-terméből került elő egy bulla, melynek három azonos pecsétlenyomatán, szalagfonattal körülvett jeleneten egy skorpió előtt térdeplő, kezét imádkozásra emelő nőalak jelenik meg (10. kép: I).²⁴ A skorpiónak e mágikus szerepét és használatát egy ninivei leletegyüttes is megerősíti, melyet Austin Henry Layard fedezett fel a palotában egy bikakoloszuszus lábánál a „törmelékben”.²⁵ Az együttes egy lazúrkőből készült skorpiót és különböző formájú és fajtájú köveket, köztük pecséthengereket számlál. Feltételezhető, hogy ezek olyan amulettek, amelyeket tulajdonosuk eredetileg nyaklánccon viselt.²⁶

Dominique Collon egy 1995-ös tanulmányában az Ishara istennőhöz és a háremhez kapcsolódó kérdés kapcsán megjegyzi, hogy a skorpiók kicsinyeiket a hátukon cipelik, ami egyik magyarázata lehet a skorpió szimbólumként történő kiválasztásának.²⁷ Ezen értelmezéshez kapcsolódóan Christopher Walker az írott források alapján rámutat arra, hogy ugyanaz a sumer ige jelöli a skorpió farkának felemelését, mint a gyermek felnevelését. A skorpió farkának felemelését jelölő ige pedig e foglalkozásnévvel hozható kapcsolatba, ami szintén egyfajta kapcsolatra utal.²⁸

A királyi pár, Istár képmása és Ishara szimbóluma alkotta jelenet értelmezése

A tanulmányban vizsgált kalcidonpecsételő jelenetének értelmezéséhez érdemes azon kortárs tárgyi, írott és képi forrásokat összegyűjteni, melyek nemcsak a skorpió használati közegét, a kultúrkörben betöltött szerepét árulják el, hanem a négy alak együttes ábrázolására is választ adnak. A pecsételőn szereplő négy alak: király és királyné alkotta pár, valamint Istár képmása és Ishara istennő szimbóluma ugyanis egymáshoz kötődnek.

*Midőn házukban az ágyat megvetik,
a feleség háljon a férjével!
Házasságuk pillanatában*

*Istárt dicsőítsék a... házában!
Örüljenek kilenc napon át (és)
nevezzék Istárt Isharának!
Atra-haszisz I. tábla, 299–304²⁹*

Közös előfordulásuk legfontosabb írott forrása az *Atra-haszisz*, amelynek újasszír kori táblái Assur-bán-apli ninivei könyvtárából ismertek. Az irodalmi szöveg egy részlete a házasság, férj és feleség násza kapcsán említi a két istennőt. Istár és Ishara istennő szimbólumának együttes előfordulása egy ninivei pecsétlenyomatról ismert (10. kép: II).³⁰ A korábbi kutatások³¹ ezen a skorpiót és egy virágot vélték felfedezni, melyek együttes előfordulására nincs sok magyarázat, viszont a skorpió ábrázolását hordozó első pecsétlenyomatokat (9. kép) megtaláló Austin Henry Layard a skorpió esetében a csillagképre asszociálva már felismerte csillagászati jelentőségüket.³² A kérdéses pecsétlenyomaton (10. kép: II) a skorpió mellett Istár istennő jól ismert szimbóluma, az Esthajnalcsillag, a Vénusz is feltűnik. A két istennő, a Skorpió és a Vénusz korabeli csillagászati szövegekben, ómenekben is előfordul:

⁽⁵⁻⁷⁾ *Ha a Skorpió, Ishara istennő fényességének megújulása-
sakor mellkasa felfénylik, farka elsötétül, (és) szarvai egy-
mással szemben állnak:*

⁽⁸⁾ *eső és ár korán érkezik az Országba...*

(Hunger 1992, 280–281 no. 504)

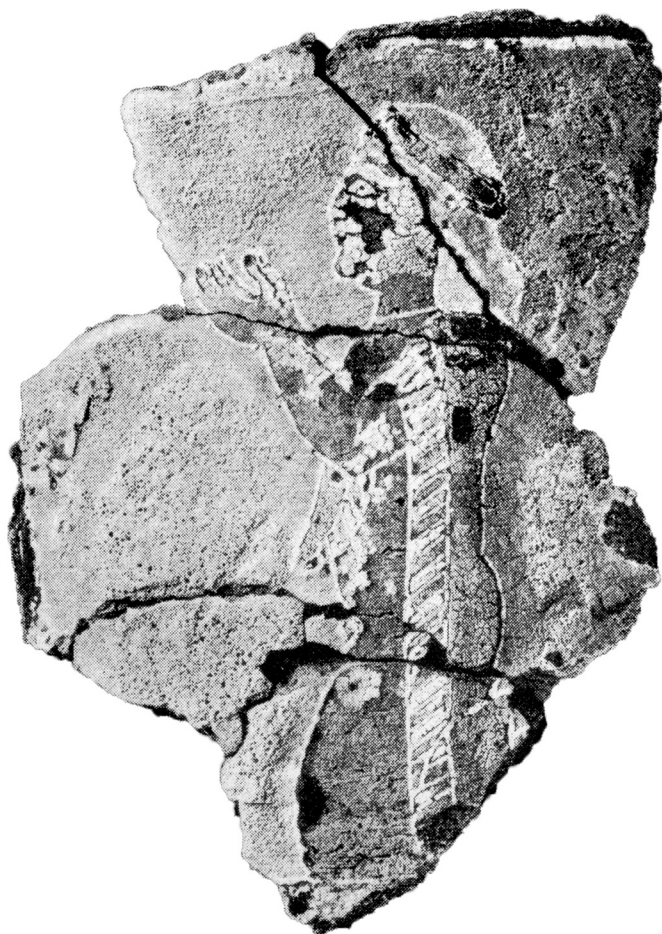
⁽⁷⁾ *Ha a Vénusz a Skorpió közelébe ér,*

⁽⁸⁾ *kedvezőtlen szelek érik az országot.*

(Hunger 1992, 33 no. 55)

A két istennő egymáshoz kötődése, együttes előfordulása az assuri Istár-templom³³ esetében igazolt, hiszen e templomban külön kápolnát szenteltek Isharának.³⁴ A szentély ásatása során felfedezett fogadalmi ajándékok között a skorpiók terrakottából, mázas terrakottából és ólomból készült alakjai kerültek elő (11. kép).³⁵

Ebből a szentélyből került elő egy festett kerámiatöredék (12. kép).³⁶ A töredékes állapot sajnos nem teszi lehetővé a jelenet azonosítását, de a pecsételőn vizsgált nőalak, a kezét imádkozásra felemelő úrnő talán legközelebbi párhuzamát jelenti ez az ábrázolás.

12. kép. Az Ass 13803-as kerámiatöredék az assziri Istár templomból (Andrae 1935, Taf. 48 m nyomán)

Az udvari írásbeliség és művészet egy közös alkotása a palotából

A választott kalcidonpecsételő (1. kép) vizsgálatával rávilágíthatunk arra, hogy egy kistárgy többalakos kompozíciója milyen források, „segédeszközök” alapján készült el, gyakorlati, illetve szimbolikus szerepe hogyan azonosítható. Az itt értelmezett alapmotívum ismert a mezopotámiai kultúrkörből: a skorpió Ishara istennő megjelenési formája, a nász, szülés akutsa kötődik hozzá. E hatáskör Istár istennő esetében is igazolt, de Istár ekkor Ishara istennő alakjában jelenik meg.

A forrásokat e kompozíció köré gyűjtve kirajzolódik egy rendszer. Megfigyelhető a mezopotámiai hagyományok őrzése, a jelenet készítésekor egyfajta következetesség. A skorpiót több tárgytípuson használják, szerepe a palotán belül és az

Udvar szférájában is igazolható. Eredetileg istenszimbólum és bajelhárító motívum, de az Udvarban már embléma, mely tulajdonságokat együttesen képviseli a vizsgált pecsételőn, de az idézett Atra-haszisz szövegben szereplő jelenet, a férj és a feleség, a házaspár itt már konkrét szereplőkkel azonosítható.

Ezek a példák egy közös modell alapján AsszírIA történetének egy meghatározó időszakában készültek. A Szargonida-kori birodalom története folyamatos fejlődést mutat, melynek rekonstruálását lehetővé teszik a központból ismert alkotások. Az Udvar új szerepkörének igazolására nemcsak az írásbeliséghez kapcsolódó tudományokkal, monumentális építkezésekkel, hanem az ábrázoló művészet alkotásaival is megpróbál választ adni. A képi világ itt nem pusztán dekoráció, hanem meghatározott programokat valósít meg, amelyeket a kor tudósai, egy intellektuális elit hív életre, és az Udvar tagjai, az adminisztratív rendszer egyaránt használják az emblematikus ábrázolásokat.

A Szargonida királyok korának művészeti alkotásait ebben az ideológiai háttérben érdemes értelmezni. Az ábrázolások tanúsítják, hogy folyamatosan új modelleket dolgoznak ki, kibővítik a meglévő kompozíciókat, megjelennek az irodalmi alkotásokból ismert történetek képi megfogalmazásai. A király központi alakja a művészetnek, de itt mégsem ő a központi szereplő, és talán ezért válik oly fontossá e példa. Végre egy forrás, e korszakhoz kapcsolható olyan forráscsoport, ami új szemszögből teszi lehetővé az Udvar működésének rekonstruálását.

Az Udvar, a palota művészetének szerepét és jellegét döntően a királyhoz kapcsolódó források alapján vizsgálták, ezen aspektust azonosították, pedig az itt vizsgált források adnak magyarázatot a rendszer működésére, a központot ebből a szempontból is lehet tárgyalni. Ez esetben a palota belső, de nem teljesen zárt szférája szólal meg. E vizsgálati mód több kérdésre is választ adhat, és segít megérteni a valódi, belső hatalmi helyzetet, a rendszer működését, a szereplők szerepének, mozgásterének meghatározását.

A tanulmányban bemutatott forrásokat felidézve emlékezhethetünk a kimagasló technológiával készült ábrázolásokra és luxustárgyakra, valamint egy jól működő adminisztratív rendszerre, kompozíciók esetében a tudomány lényegét képviselő csillagászati és irodalmi szövegek szerepére vagy a templomkultuszhoz használt tárgyakra, melyek egyaránt a háremhez köthetők. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ezek végső soron a királyi hatalomhoz kötődnek. A hárem környezete a teljes rendszernek csak egy szféráját jelenti, mely az Udvarhoz tartozott; az istenek felé pedig a király közvetít ebben a világban.

Jegyzetek

1 A tanulmány a Vargyas Péter (1950–2009) tiszteletére rendezett emlékkonferencián, az 1. Közel-keleti és mediterrán ókortörténeti konferencián (Pécs, 2010) elhangzott előadás írott változata: „Egy pecsételő (BM 2002-5-15, 1) ábrázolásának értelmezése. Az újaszír udvari művészet és gliptika együttes vizsgálatának lehetőségei”. A jelen munkában szereplő pecsételőt az *Iraq* szakfolyóiratban közöltem (Niederreiter 2008), de a tárgy bővebb vizsgálatának

eredményeit itt szeretném bemutatni. A képek közül az 1. és 10. a szerzőnek a British Museum kutatóosztályán (Department of the Middle East), míg a 8. a Vorderasiatisches Museum kutatóosztályán készült rajza.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj által támogatott, „A keleti király alakja” című hároméves kutatómunka egy fejezetének témáját mutatja be.

- 2 Christie's. South Kensington: Antiquities. Tuesday 14 and Wednesday 15 May 2002 (Auction Code: ANT-9380/2) lot 288, „The property of a lady”.
- 3 A fejdísz ábrázolásáról és értelmezéséről lásd Börker-Klähn 1997.
- 4 Az újasszír királyi hárem tagjairól lásd Melville 2004.
- 5 A bullák hátlapján lévő lenyomatok alapján azonosítható tárgytípusokról lásd Herbordt 1992, 279–281; Herbordt 1997, 55–70.
- 6 Az arbélai Istár alakjáról lásd Dezső–Curtis 1991, 107–110.
- 7 Fales–Postgate 1992, 108 no. 94.
- 8 Herbordt 1992, 252 no. Ninive 203: „Zwei menschliche Figuren (Beter?) stehen vor einem Löwen (?), der auf dem Rücken Symbol(e) trägt. Nur der Kugelpfeiler ist erkennbar”, és Mitchell–Searight 2008, 46 no. 44: „Two worshippers to left facing symbol on the back of a lion.”
- 9 A vizsgált példához hasonló domborművek Assurból (Bachmann 1927, 36 Abb. 23; Moortgat 1967, no. 280) és Ninivéből (Reade 2001/2002), az asszír központokból ismertek.
- 10 A korabeli templomokat és azok istenségeit említő listák vizsgálatával egyfajta szinkretizmusa azonosítható Istár és Ninlil istennők, aki a pantheon főistenének, Assurnak a hitvese (George 1993, 90 no. 351 és 121–122 no. 742).
- 11 Bachmann 1927, 12 Abb. 11; Andrae 1938, Taf. 74 b; Moortgat 1967, no. 281.
- 12 Postgate 1973, 235–236 no. 257 és 236–237 no. 260.
- 13 A király és hitvese jelenik meg két isten, Adad és Istár előtt.
- 14 Grayson–Ruby 1997.
- 15 George 1986.
- 16 A táblának csak a feliratos töredéke maradt meg számunkra, ezért nem lehet eldönteni, hogy a felirat által részletezett jelenet rajzát is ábrázolta a tábla, vagy sem.
- 17 A tárgyról és feliratról részletesebben lásd Niederreiter 2008, 82: II.a.1–5.
- 18 Hussein–Suleiman 2000, Pic. 73.
- 19 Al-Rawi 2008, 126–127, 129–130 no. 7 és Fig. 15-i.
- 20 Niederreiter 2008, 84: II.b.16x.
- 21 Herbordt 1992, 68–69, 136–138, Taf. 20: 5–6 és Taf. 33: 1–7.
- 22 Radner 2008, 494–502.
- 23 Niederreiter 2008, 51–59.
- 24 Parker 1955, 111–112 Fig. 2 és Pl. XXII: 1.
- 25 Layard 1853, 160–161: „I may mention in conclusion, as connected with the bulls forming the grand entrance, that in the rubbish at the foot of one of them were found four cylinders and several beads, with a scorpion in lapis lazuli, all apparently once strung together.”
- 26 A leletegyüttes bővebb értelmezéséről lásd Collon 1987, 204–205.
- 27 Collon 1995, 73: „The scorpion carries its young in clusters on its back and this was probably why it became a symbol of fertility.”
- 28 Christopher Walker ezen értelmezését lásd Collon 1995, 73, 6. jegyzet: „*tārītum*, from *tarū*, to raise, was used for a nurse (who raises children) and for a scorpion's tail (raised to strike). That the Sumerian for nurse, um-me-da, was also used for the scorpion's tail indicates that the word play was intentional (von Soden, *AHW*, s.v. *tārītu(m)* I).”
- 29 Az idézett forrás szövegkiadásához lásd Lambert–Millard 1999, 64–65; Stol 2000, 117.
- 30 Fales–Postgate 1992, 108 no. 93 és Pl. V. A felirat a pecsétlenyomatot hordozó bullát 658-ra keltezi.
- 31 Herbordt 1992, 252 no. Ninive 199: „Skorpion und Blüte”; Mitchell–Searight 2008, 60–61 no. 95: „Scorpion and rosette in guilloche border”.
- 32 Layard 1853, 155: „A scorpion, surrounded by a guilloche border (a device of very frequent occurrence, and probably astronomical).”
- 33 George 1993, 122–123 no. 756: „é.me. ^dinanna” – az assziri Istár templom (*Ištar-Aššurītu*).
- 34 George 1993, 122–123 no. 756 és 165 no. 1336: „*huršu, bēt šuḫūri*” – Ishara kápolnája.
- 35 A fogadalmi ajándékok között azonosítható skorpiók közül a terrakottákat és mázas terrakottákat lásd Andrae 1935, 94 no. 8 és Taf. 37: h–k, míg az ólomból készületeket lásd Andrae 1935, 25–26, 102–103 és Taf. 44: a–f.
- 36 Andrae 1935, 108 i) és Taf. 48 m.

Bibliográfia

- Al-Rawi 2008: Al-Rawi, F. N. H., „Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria”: Curtis, J. E. *et al.* (szerk.), *New Light on Nimrud. Proceedings of the Nimrud Conference. 11th–13th March 2002*, London, 2008, 119–138.
- Andrae 1935: Andrae, W., *Die jüngeren Ishtar-Tempel in Assur. Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur. A: Baudenkmäler aus assyrischer Zeit. V: Die Festungswerke*. Vols. 2 (Text – Tafeln) (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 58), Leipzig, 1935.
- Andrae 1938: Andrae, W., *Das wiedererstandene Assur* (Sendschrift der Deutschen Orient-Gesellschaft 9), Leipzig, 1938.
- Bachmann 1927: Bachmann, W., *Felsreliefs in Assyrien. Bawian, Maltai und Gundük* (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 52), Leipzig, 1927.
- Börker-Klähn 1982: Börker-Klähn, J., *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*. (Text – Tafeln) (Baghdader Forschungen 4), Mainz am Rhein, 1982.
- Börker-Klähn 1997: Börker-Klähn, J., „Mauerkronenträgerin”: Waetzoldt, H. – Hauptmann, H. (szerk.), *Assyrien im Wandel der Zeiten. XXXIXe Rencontre Assyriologique Internationale. Heidelberg 6.–10. Juli 1992* (Heidelberger Studien zum Alten Orient 6), Heidelberg, 1997, 227–234.
- Cole–Machinist 1998: Cole, St. W. – Machinist, P., *Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal* (State Archives of Assyria 13), Helsinki, 1998.
- Collon 1987: Collon, D., „Layard's Collection of Cylinder Seals”: Fales, F. M. – Hickey, B. J. – Benvenuti, F. (szerk.), *Tra l'Oriente e Venezia. Venezia, 26-28 ottobre 1983* (Symposium Internationale. La Fenice 8), Roma, 1987, 203–211.
- Collon 1995: Collon, D., „Filling Motifs”: Finkbeiner, U. R. *et al.* (szerk.), *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Mainz, 1995, 69–76.
- Dezső–Curtis 1991: Dezső, T. – Curtis, J. E., „Assyrian Iron Helms from Nimrud now in the British Museum”: *Iraq* 53 (1991) 105–126.
- Fales–Postgate 1992: Fales, F. M. – Postgate, J. N., *Imperial Administrative Records, Part I. Palace and Temple Administration* (State Archives of Assyria 7), Helsinki, 1992.
- George 1986: George, A. R., „Sennacherib and the Tablet of Destinies”: *Iraq* 48 (1986) 133–146.
- George 1993: George, A. R., *House Most High. The Temples of Ancient Mesopotamia* (Mesopotamian Civilizations 5), Winona Lake, Indiana, 1993.
- Grayson–Ruby 1997: Grayson, A. K. – Ruby, J., „Instructions for Inscribing Sennacherib's Seal”: *Iraq* 59 (1997) 89–91.
- Herbordt 1992: Herbordt, S., *Neuassyrische Glyptik des 8.–7. Jh. v. Chr.* (State Archives of Assyria Studies 1), Helsinki, 1992.
- Herbordt 1997: Herbordt, S., „Neo-Assyrian Royal and Administrative Seals and Their Use”: Waetzoldt, H. – Hauptmann, H. (szerk.), *Assyrien im Wandel der Zeiten. XXXIXe RAI, Heidelberg, 6.–10.*

- Juli 1992 (Heidelberger Studien zum Alten Orient 6), Heidelberg, 1997, 279–283.
- Hunger 1992: Hunger, H., *Astrological Reports to Assyrian Kings* (State Archives of Assyria 8), Helsinki, 1992.
- Hussein–Suleiman 2000: Hussein, M. M. – Suleiman, A., *Nimrud. A City of Golden Treasures*. Baghdad, 2000.
- Klengel-Brandt 1994: Klengel-Brandt, E., „Ein königliches Siegel aus Assur”: Calmeyer, P. K. et al. (szerk.), *Beiträge zur Altorientalischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift für Barthel Hrouda zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden, 1994, 147–149.
- Lambert–Millard 1999: Lambert, W. G. – Millard, A. R., *Atra-Hasis. The Babylonian Story of the Flood with the Sumerian Flood Story*, Winona Lake, Indiana, 1999².
- Layard 1853: Layard, A. H., *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon*, London, 1853.
- Loud–Altman 1937: Loud, G. – Altman, Ch., *Khorsabad. II: The Citadel and the Town* (Oriental Institute Publications 40), Chicago, 1937.
- Melville 2004: Melville, S. C., „Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”: *Journal of the American Oriental Society* 124 (2004) 37–57.
- Mitchell–Searight 2008: Mitchell, T. C. – Searight, A., *Stamp Seals III: Impressions of Stamp Seals on Cuneiform Tablets, Clay Bullae, and Jar Handles* (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum), Leiden–Boston, 2008.
- Moortgat 1967: Moortgat, A., *Die Kunst des Alten Mesopotamien. Die klassische Kunst Vorderasiens*, Köln, 1967.
- Niederreiter 2008: Niederreiter, Z., „Le rôle des symboles figurés attribués aux membres de la Cour de Sargon II. Des emblèmes créés par les lettrés du palais au service de l'idéologie royale”: *Iraq* 70 (2008) 51–86.
- Parker 1955: Parker, B., „Excavations at Nimrud, 1949–1953: Seals and Seal Impressions”: *Iraq* 17 (1955) 93–125.
- Postgate 1973: Postgate, J. N., *The Governor's Palace Archive* (Cuneiform Texts from Nimrud 2), London, 1973.
- Radner 2008: Radner, K., „The Delegation of Power: Neo-Assyrian Bureau Seals”: Briant, P. – Henkelman, W. F. M. – Stolper, M. W. (szerk.), *L'archive des Fortifications de Persépolis. Etat des questions et perspectives de recherches. Actes du colloque organisé au Collège de France par la « Chaire d'histoire et civilisation du monde achéménide et de l'empire d'Alexandre » et le « Réseau international d'études et de recherches achéménides »* (GDR 2538 CNRS), 3-4 novembre 2006 (Persika 12), Paris, 2008, 481–515.
- Reade 2001/2002: Reade, J. E., „Unfired Clay, Models, and »Sculptors' Models« in the British Museum”: *Archiv für Orientforschung* 48/49 (2001/2002) 147–164.
- Stol 2000: Stol, M., *Birth in Babylonia and the Bible. Its Mediterranean Setting* (Cuneiform Monographs 14), Groningen, 2000.
- Thureau-Dangin 1924: Thureau-Dangin, Fr., „Les sculptures rupestres de Maltaï”: *Revue d'Assyriologie* 21 (1924) 183–197.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Ókortudományi Társaság Szilágyi János György kezdeményezésére és adományából pályázatot hirdet az ókori etruszk kultúráról szóló, önálló kutatáson alapuló tudományos munkára.

A pályázaton részt vehet tudományos minősítésre való tekintet nélkül bárki, aki a pályázat benyújtásának végső időpontjáig a 45. életévét nem töltötte be. A pályamunka tárgya – terjedelmi megkötés nélkül – az ókori etruszk kultúra bármely ága vagy területe lehet (kivéve a gyűjtemény- és tudománytörténetet).

A pályamunkákat 2011. április 15-ig (postai bélyegző dátuma) három nyomtatott példányban az Ókortudományi Társaság elnökének, Zólyomi Gábornak kell eljuttatni a következő címre:

Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
ELTE BTK, Budapest
Múzeum krt. 4/A
H-1088

A pályázatot elbíráló háromtagú bizottság vezetője az Ókortudományi Társaság elnöke. A pályázat eredménye a Társaság 2011. májusi közgyűlésén kerül kihirdetésre. Az első helyre jelölt munka pályadíja 60 000 Ft, a második helyezetté 40 000 Ft. Amennyiben csak egy díjazásra méltó munka érkezett be, akkor a teljes összeget annak szerzője kapja. Amennyiben díjazásra érdemes munka nem érkezett be, a pályázatot a Társaság újra kitűzi, ezúttal 2011. december 1-jei határidővel. Az eredmény ebben az esetben a Társaság 2012. januári ülésén kerül kihirdetésre.

Az Ókortudományi Társaság elnöksége